

Ladislav Novomeský

Nastal čas

Myslím si, že místo instituce tiskového dozoru, ať má jakékoli jméno, byla by spolehlivější a důstojnější socialistická a demokratická odpovědnost autorů či autorů novin, časopisů, publikací i knih — avšak v našich československých poměrech. Připomenou několik aspektů, které se zásadně přimlouvají za takovéto „radikální“ řešení dohledu nad publicistikou.

1. Vážnou překážkou rozvoje jakékoli publicistiky a umění je už sama existence tiskového dozoru, a to i v tom případě, když je krajně liberální a nezadržuje rukopisy článků a dokonce knih, jak jsme o tom případ od případu ujišťování. Sama nutně vytváří takzvanou autocenzuru, tj. nutí autory nepsat — ale ani nepřemýšlet, neuvažovat o problémech a nerozpracovávat takové problémy, které by „stejně nevyslyšly“ nebo sotva vyšly.

Při existenci tiskového dozoru musí být ve vyspělé společnosti i takzvaná „zásuvková literatura“, tj. literatura, která narazila nebo by mohla narazit na veto tiskového dozoru. Avšak považují za horší a pro nás zahanbující, že existuje (nebo neexistuje) i nenapsaná publicistika nebo literatura, tj. problematika, která by měla své potenciaální autory, kteří však odkládají nebo předeem zahánějí „nevhodné“ myšlenky a zbytečnou práci s nimi, protože nemohou reflektovat na zveřejnění! Lenin se vyslovoval pro mimořádnější a blahovolenější jednání se spisovateli a s jejich prací v dobách, které byly neporovnatelně komplikovanější a nebezpečnější než je doba naše. Ne proto, že chtěl literaturu a literáty rozmazlovat, ale jistě proto, že věděl, jak rozvoj literatury, poznávání a rozvíjení problémů, které jsou jí vlastní, potřebuje nadevše ničím a nikým neomezovanou volnost.

2. Dozor nad tiskem bez ohledu na to, jak se jmenuje a kdo a kde ho vykonává, těžce kompromituje naše socialistické zřízení už tím, že je, a v specifickém československém případě navíc tím, jakou praxi vykonává. V několika posledních letech prodělala naše literatura nebývalý vývoj. Co bylo konstantní před pěti roky, s tím se už nechce smířit čtenář dnes, a patří nesporně k zásluhám vedení kulturní politiky, že strnule nesetrvává na tom, co čtenář zavrhl, ale pružně vychází v ústrety jeho zdravým požadavkům. Uvedu jako příklad Škvoreckého Zbabele, teprve nedávno potupně zavržené, a to i, ba snad především, z politických důvodů, avšak z těchže příčin nejen povolené, ale teď už i vysoko vyzdvihované a zasloužené oceňované. Neupírám kritice, která tento román nezalouženě zamítla, právo na její názor. Ale proč se musel v této věci angažovat i stát a strana se svým aparátem, když by byla úplně stačila ponižující ostuda, kterou si v tomto případě vysloužila přeočhotná kritika? Neexistují přece jednou provždy daná přísná kritéria,

však i v věcech umění, která by mohl v knihách, časopiseckých článcích, ale i v jiných uměleckých oborech, např. ve filmu, v divadle, hudbě či baletu bezpečně uplatňovat dohlédací úřad, vybavený výkonnou mocí; sama naše kulturní politika nás přesvědčuje, že taková kritéria nejsou, nač tedy ten dozor?

Myslím si, že nadešel čas zbavit umění, literární stejně jako filmové a každé jiné, zbavit publicistiku, ale zbavit i stát a stranu přítěže, která na nich nemotorně leží ve formě dozoru, ať má jméno jakékoliv, jež však, ať je bezohledná nebo ohleduplná, kompromituje naše socialistické zřízení, neboť se usvědčuje ze své nepotřebnosti; myslím si, že nastal čas spolehnout se v důvěře na občanskou a socialistickou odpovědnost lidí, kteří píší knihy a články do časopisů, kritizují nebo dělají filmy či jiné umění. Myslím si, že ten čas nastal.

[Z příspěvku na IV. sjezdu Svazu čs. spisovatelů.]

LL č. 2, 7. března 1968

Ivan Klíma

Důvěra v necenzurovaný rozum

Naše země je zemí se staletou tradicí parlamentních svobod. Je to neoddiskutovatelná a nezničitelná skutečnost. Jestliže mnozí z nás mají pocit, že některá ze samozřejmých lidských práv, schválených ústavou z roku 1967, dnes neplatí, musí nás zároveň tísnit pocit jakési nenormálnosti. Proti této nenormálnosti se bráníme. Můžeme samozřejmě být buď po dobrém nebo po zlém přesvědčováni, že se mýlíme. Je zajisté mnoho prostředků, jak mimo diskusi ztlumit rozhořčení kteréhokoliv sboru. Ale nikdy nikdo nemůže vymazat tu část národní minulosti, která bude při srovnání stále znovu plodit pocit této nenormálnosti v našem vývoji, pokud neodstraníme příčiny tohoto pocitu. Chtěl bych uvést jako jeden z příkladů takového nenormálního vývoje vývoj tiskového zákona a práva na území tohoto státu. Rád bych znovu připomněl, že podle zákona, který vstoupil 1. ledna 1967 v platnost, oprávnění vydávat mají pouze organizace, nikoli jednotlivci. Registraci provádí buď ministerstvo kultury a informací nebo KNV. Ty mohou registraci odmítnout, není-li vydávání *periodického tisku plánovitě zabezpečeno po stránce materiálně technické, finanční a hospodářské, nebo nevyplývají-li z přihlášky ostatní záruky, že periodický tisk bude plnit společenské poslání*. Jak si všichni dovedeme představit, dává tento odstavec prakticky možnost odmítnout registraci kdykoli a komukoli. O opravných prostředcích, o možnosti odvolání proti takovému rozhodnutí nepraví zákon nic. V oblasti cenzury zákon vyhláší předběžnou cenzuru.

Vyhlašuje tuto zásadu nejen pro tisk, ale i *pro jiné veřejné publikační prostředky a pro veřejnou činnost kulturních a osvětových zařízení*. Mluvil jsem nedávno s jedním funkcionářem, který tvrdil, že zákon je dobrý. Když jsem nesouhlasil, řekl s úžasem, že je to přece nesrovnatelně lepší proti stavu, který předcházel, neboť předtím jsme přece neměli tiskový zákon žádný. Tento názor není ojedinělý. Předpokládá ovšem, abychom za počátek celých našich dějin považovali rok 1948.

Ale naše dějiny začaly dříve. Dovolím si citát:

Každý má právo slovem, písmem, tiskem nebo vyobrazením volně projevovat své mínění. Tisk nesmí být postaven pod cenzuru. — Tento citát je z císařského patentu, který byl vydán pro naše země pod číslem 151 říšského zákona 4. března 1849. Krátce potom ovšem nastala éra bachovského absolutismu, která na celých 8 let zastavila vývoj, mj. i tiskových svobod. Rád bych uvedl charakteristiku stavu tiskových práv z tohoto období, jak ji v roce 1938 podává slovník veřejného práva: *Reakce nastala v roce 1851 obrátila se ihned též proti tisku. Císařské nařízení z 6. 7. 1851 číslo 163 říšského zákoníku zavedlo systém výstrah, dovolující správním úřadům zastavit takový časopis, který „tvrdosíjně se přidržuje směru nepřátelského směru, jednotě a integritě říše, náboženství, mravnosti, nebo směru nesrovnatelného s udržení veřejného pokoje a pořádku.“* — O rok později vyšel nový tiskový řád, který úplně ve znamení reakce. *Vydávání časopisů bylo učiněno závislým na předchozím povolení úřadů. Povinné výtisky časopisů náleželo předkládati jednu hodinu, ostanních (neperiodik) tři dny před vydáním. Systém výstrah podržen a právo konfiskace vyhrazeno úplně úřadům správním bez ingerence soudní. Uvolnění pou, tisk takto těsně svírajících, přinesla teprve éra ústavní. Prosinčovou ústavou (státními zákony, které nebudu citovat) z roku 1867 byla zaručena svoboda tisková a zapověděny censura i systém koncesní.*

Je tedy třeba s určitým uznáním konstatovat, že ti, kteří si zvolili právě rok 1967 pro vydání tiskového zákona, obnovujícího předběžnou cenzuru právě k výročí sta let jejího zrušení, nepostrádali určitý druh absurdního humoru.

Předběžná cenzura, která byla u nás právně zakotvena po devatenácti letech socialistické přestavby společnosti, neexistovala ani za první republiky. Tehdejší zákon, který, jak známo, umožňoval konfiskaci, které bylo mnohokrát použito např. proti komunistickému tisku — a nebyl to tedy zajisté zákon následovníhodný — připouštěl předběžnou cenzuru jen ve výjimečných případech, uvedených v zákoně o ochraně státu, tedy za války, nebo nastaly-li události ohrožující celistvost státu a jeho zřízení, a i tehdy ve většině případů jen na tři měsíce.

Tento druh cenzury je zrušen a prakticky nemyslitelný ve většině západoevropských zemí (s výjimkou,

pokud vím, Španělska, které však pod tlakem veřejnosti — vlastní i zahraniční — muselo tento druh cenzury v posledním roce upravit). V některých zemích je dokonce nepřipustnost podobných cenzurních metod zakotvena v ústavách. Tak 77. článek dánské ústavy praví: *Cenzura a jiná preventivní opatření nemohou být nikdy obnoveny. Podobně 21. článek italské ústavy stanoví: že všichni mají právo svobodně vyjadřovat své myšlenky: ústně, písemně a všemi ostatními způsoby rozšiřování myšlenek. Tisk nemůže podléhat povolení nebo cenzuře.*

Také naše ústava zajišťuje v souladu se zájmy pracujícího (předpokládám, že tedy v naší zemi všeho) lidu svobodu slova i tisku. Jak je s touto zásadou ve shodě zásada předběžné cenzury? Jak je s ní ve shodě skutečnost, že není v zákoně pamatováno na právo odvolat se, jestliže ministerstvo neudělí registraci časopisu?

Zásada předběžné cenzury je ovšem jen nemarxantnější projevem vůle, která obdružuje svrchovanou důvěrou administrativní orgán a svrchovanou nedůvěrou lidí mocné pera. Tato vůle vydala nejpozoruhodnější plod v paragrafu, s nímž má co činit každý, kdo pracuje v některém z našich listů. Čtvrtý odstavec paragrafu 17 praví: *Je-li obsah informace v rozporu s jinými zájmy společnosti, upozorní na to Ústřední publikační správa šéfredaktora a vydavatele.*

Tento kuriózní paragraf dává tedy nepočtenému (i když zajisté počet v tomto případě nerozhoduje) a také k tomu ne kvalifikovanému orgánu pouivoir udělovat připomínky a tedy posuzovat, co v nejrůznějších oblastech a podoblastech lidské činnosti i myšlení je v zájmu společnosti a co nikoliv. Že jeho podezření budi spíše myšlenky a konání originálnější než naopak, není třeba zdůrazňovat.

Je možné podle mého názoru věřit v ochrannou funkci cenzury po krátkou dobu vnějšího či vnitřního ohrožení společnosti. Ale nedovedu si představit cenzuru, prakticky existující sbor cenzorů, jenž by uprostřed stabilizované společnosti za dlouhá léta své činnosti zcela nezdegeneroval v byrokratickou instituci.

Mám za to, že všechny kulturní společnosti došly k tomu, že ochranné služby, které zajistí cenzura, nikdy nevytváří škody, jež zároveň napáchá. Jsem přesvědčen, že kultura vyrůstající pod příznakem administrativního orgánu bude vždycky nějak poznamenána — mimo jiné se bude vždycky uchýlovat k jinotajné řeči těžko srozumitelných symbolů, bude směřovat k exkluzivitě — a s ní bude poznamenána i celá společnost, zasažena její schopnost reakce, její dynamismus.

Jsem přesvědčen, že není výhodnější investice, lepší služby zájmům společnosti, kterých se tak pochybně dovolává čtvrtý odst. 17. paragrafu našeho zákona než úsilí vytvořit co nejotevřenější, co nejrozsaáhlejší, co nejsvobodnější prostor pro lidskou existenci, pro

rozvoj lidského ducha. K rozhodnutí riskovat takovou investici je ovšem třeba jisté velkorysosti a také důvěry v neadministristrovaný a nepodchycený lidský rozum. Tyto vlastnosti zřejmě chyběly zcela tvůrcům zmíněného zákona.

Z příspěvku na IV. sjezdu Svazu Čs. spisovatelů.

LL č. 2, 7. března 1968

A.J. Liehm

Diktát moci a trhu

Chtěl bych se pokusit o pozitivní analýzu problému, který se jmenuje kulturní politika.

V té či oné podobě měly svou kulturní politiku všechny společenské formace a my bychom se na základě jejich zkušeností měli už jednou konečně pokusit definovat, jaká by měla být kulturní politika socialistická, to jest jak společnost, která vepsala na svůj štít osvobození člověka, osvobodí i kulturu z poddanství, jež jí připravovaly všechny společenské formace předchozí. Nechci se pouštět do historických exkurzí, ale z dějin starých i starších kultur se dovíme ledacos i o kulturní politice států, v nichž tyto kultury vznikaly. Tak kultura řecká i římská byly v podstatě kulturami pro elitu a většina starých Řeků a Římanů zeměla, aniž měla ušení, že existovalo cosi jako Sofokles nebo Horác. Poučným paradoxem těchto společností je mj. např. to, že období jejich největšího kulturního rozkvětu se zcela nekryjí s obdobím mocenské expanze. — Kulturní politika středověké společnosti měla dva základní charakteristické rysy. Byla výrazně ideologická, naprosto netolerantní a pevně věřila, že kultura je služebníkem ideologie, jedním z jejích projevů, skutečným nástrojem panující moci. Jestliže se díváme na velká díla tohoto období, vidíme, jak jedna jejich část vyzařuje plně ztotožnění s vládnoucí koncepcí světa, člověka, lidského i božského řádu, zatímco druhá, kterou všechno táhne k pozemské realitě či k vizi jinak modelované, se pokouší pod záminkou dodržování vládnoucích kánonů vnášet do umění svůj vlastní protipohled, doslova ho tam pašovat.

Když dnes, s odstupem století, posuzujeme středověkou kulturu, víme, že ji tvoří oba tyto proudy a že kulturní politika přes svou netolerantnost nedokázala jeden z nich umlčet, znemožnit mu, aby přerostl v renesanci.

Období renesance je z hlediska kulturní politiky zase jinak zajímavé. Kultura se tu do značné míry stává záležitostí velkých mecenášů, míra podpory a nezávislosti, kterou umělci či město poskytují svému umělci či svým umělcům, se stává do značné míry i mírou jejich vlastní nezávislosti a vládař či papež, nechce-li zůstat pozadu, musí nakonec udělat totéž.

Tato vzájemná, řekl bych konkurence mecenášů, to, že byla rozbita jakási jednotná kulturní politika církve či středověkého státu, je jednou z důležitých podmínek vzniku renesanční epochy evropské kultury.

Období, jež následovalo, bylo opět poznamenáno snahou právě opačnou. Evropa po třicetileté válce a jmenovitě střední Evropa směřovala opět k násilné ideologické unifikaci se všemi důsledky, jež z toho plynuly pro kulturu. U nás se tato navíc vyznačovala pokusy o likvidaci národního jazyka a vysloužila si označení doba temna. Bylo o tu dobu kdysi u nás mnoho sporů, které byly uzavřeny verdiktem spíš administrativním. Nechci je v tuto chvíli znovu otevírat, ale nemohu přejít bez povšimnutí jednu okolnost. Ať už se kdokoli kloní k jakémukoli stanovisku, nikdo netvrdí, že v této době u nás nebyla, nevznikala kultura, že 17. a 18. století jsou v českých zemích obrazem jediné kulturní pouště. Proč tedy doba temna? Z hlediska kultury jistě i proto, že dobou kulturního temna nazve historie s odstupem let každou kulturní epochu, v níž směla kultura mít co do obsahu a názoru jenom jeden hlas, kdy vedle kultury oficiálně uznané existovala i kultura neuznaná, nekonformní, kdy tvář kultury byla k nepoznání znetvořena názorovou jednostranností, jež byla výsledkem politického uspořádání a určité kulturní politiky. Většina vyspělých národů má ve svých dějinách taková kulturní období, o nichž a o jejich Koniáších se dějiny pak vyjadřují s největším opovržením a v kulturních rodinách jimi právem straší malé děti.

Devatenácté a dvacáté století je ve vyspělých evropských společnostech obdobím ekonomického, politického i kulturního liberalismu. Pravda, buržoazie si buduje svoje kulturní chrámy, s pomocí velkých prostředků demokratizuje pro sebe šlechtické kulturní prerogativy a privilegia, snaží se většinou s větší okázalostí a s menším vkusem opatřit si to, co v kultuře mívávala šlechta, najdeme tu i nové mecenáše atp., atp., ale hlavním rozdílem je tu právě liberalismus. Jdi, piš, máš svobodu, pokud na ni máš, jestliže se na trhu prosadíš, vyhráš, neprosadíš-li se, tvoje vina, nečtou tě, nechťjáš, život sám tě vyvrhl. A tak je devatenácté století poseto mrtvolami umělců, kterým nikdo nezakazoval, které nikdo nepálil na hranici či neexkomunikoval z církve či ze společnosti, nýbrž kteří svobodně tvořili a svobodně hynuli hladem, nemocí, zoufalstvím nad netečností společnosti vůči dílu, které, jak se později ukázalo, tak často znamenalo budoucnost. Přitom, a to nezapomeňme, byl konzument v širokém smyslu slova stále ještě ze spotřeby většiny kulturních statků prakticky vyloučen, kultura zůstávala záležitostí malé menšiny národa, menšiny, pravda, ve stabilizovaných obdobích rozhodující, ale přece jen menšiny. Kulturní trh zůstával pro většinu národa prostě uzavřen, k lidu občas doléhal toliko hlas bardů jako byl Hugo či spisovatelovo slovo politické, třeba Zolo-